

Het midden- en kleinbedrijf in 1988

Het midden- en kleinbedrijf heeft in 1987 een goed jaar achter de rug. De productie en de werkgelegenheid groeiden met 3% respectievelijk 1%. De verwachting is dat de ontwikkeling in 1988 wat minder gunstig zal zijn. In dit artikel worden de afzetverwachtingen voor de belangrijkste sectoren van het midden- en kleinbedrijf geschetst. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de winstvooruitzichten en de werkgelegenheidsontwikkeling. Ten slotte staan de auteurs stil bij enkele actuele beleidsaspecten die het midden- en kleinbedrijf raken.

**DRS. H.H.M. PEETERS - DRS. W.H.J. VERHOEVEN
PROF.DRS. J.G. VIANEN***

Afzetverwachtingen

De laatste maanden van 1987 werd de wereldeconomie opgeschrikt door een tweetal gebeurtenissen: de beurskrach en de val van de dollar. Ontwikkelingen die de economie troffen op een moment dat de economische groei in Nederland weer enigszins op zijn retour was en het midden- en kleinbedrijf(mkb)¹ zijn achterstand ten opzichte van het grootbedrijf had ingehaald. De conjunctuurbeveging wekte niet de verwachting dat de groei in 1988 die van 1987 zou evenaren. De invloed van de ingrijpende ontwikkelingen op de financiële markten en de nog te verwachten aanpassingen in het overheidsbudget zullen de ontwikkelingen in het mkb in negatieve zin beïnvloeden. Niettemin zullen de gebeurtenissen eerder de buitenlandse handel treffen dan de binnenlandse markt, waarop het mkb zich sterk profileert. In dit artikel zullen wij de verwachtingen voor het mkb voor 1988 uiteenzetten. Ons uitgangspunt daarbij zijn de ramingen die zijn gepubliceerd in de *Economische verkenning midden- en kleinbedrijf 1988*.

De koopkracht van de burger is de belangrijkste drijfveer voor de *consumptieve bestedingen*. Op basis van de verwachte contractloonsstijging van 0,5% in het bedrijfsleven en 0% in de collectieve sector zou de koopkracht bij een prijsstijging van 0,75% niet op peil blijven. De overheid heeft daarom gemeend maatregelen te moeten treffen. Via belastingverlaging, verhoging van de kinderbijslaguitkering en het optrekken van het vakantiegeld op uitkeringen resulteert er in 1988 toch enige koopkrachtstijging. De daling van de dollar kan ertoe leiden dat de geraamde prijsstijging in de loop van 1988 wat kan afzakken. De koopkracht van de burger zou dan fractioneel hoger kunnen uitkomen.

De consumptieve bestedingen nemen dit jaar naar verwachting met 1,5 à 2% toe en blijven daarmee achter bij de in 1987 gerealiseerde groei. De vermindering van het

groeiempo van de consumptie heeft vooral effect op de omvang van de bestedingen aan duurzame goederen. De autoverkopen nemen zelfs af. De consumptie van voedings- en genotmiddelen kan nog met 1% toenemen. Demografische factoren, zoals bevolkingsgroei, drukken een zwaar stempel op de ontwikkeling van deze consumptie-categorie. De consumptie van overige goederen en diensten stijgt met 1,75%. Ten slotte laten de toeristische bestedingen in het buitenland weliswaar een groeivertraging zien, maar binnen de totale ontwikkeling van het consumptiepatroon blijft dit een expansieve bestedingscategorie.

Door de sterke toename van de invoer van consumptiegoederen blijft de groei van de binnenlandse afzet van consumptiegoederen achter bij die van de consumptieve bestedingen. Naar verwachting neemt de afzet van *consumptiegoederen* in het midden- en kleinbedrijf, circa een derde deel van de totale afzet van het mkb, in 1988 qua volume met f 1 mrd. toe, een stijging van bijna 1,5%.

De *export* van het mkb maakt circa 18% uit van de totale afzet. Hij hangt nauw samen met de ontwikkeling van de wereldhandel, in het bijzonder die in de ons omringende landen. In de laatste maanden van 1987 heeft de export zich gunstiger ontwikkeld dan eerder werd voorzien. De val van de dollarkoers maakt het echter niet waarschijnlijk dat deze ontwikkeling zich zal voortzetten. Door de toenemende onzekerheid kan de wereldhandel onder druk komen te staan. Daarnaast ondervinden Nederlandse bedrij-

*De auteurs zijn verbonden aan het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM) te Zoetermeer. Laatstgenoemde is tevens bijzonder hoogleraar in economische en sociale vraagstukken in het mkb aan de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg. 1. Tot het mkb worden particuliere ondernemingen gerekend met minder dan 100 werkzame personen met uitzondering van bedrijven in de landbouw en de visserij, de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening. Zie voor een gedetailleerde beschrijving van de ontwikkeling in het mkb: EIM, *Economische verkenning mkb 1988*, Zoetermeer, september 1987.

Tabel 1. Afzetontwikkeling midden- en kleinbedrijf naar bestedingscategorieën, in constante prijzen van voorafgaand jaar

	Niveau		Mutatie ten opzichte van voorafgaand jaar					
	1982	1983-1986 ^a			1987		1988	
	mln. gld.	mln. gld.	%	mln. gld.	%	mln. gld.	%	
Intermediaire leveranties	71.600	1.100	1,50	1.800	2,25	1.300	1,50	
Consumptiegoederen	65.100	100	0,25	1.800	2,50	1.000	1,50	
Investeringsgoederen	30.700	950	3,00	1.200	3,25	100	0,25	
Export	31.400	1.600	4,50	1.100	3,00	1.200	3,00	
Totale afzet	198.800	3.700	1,75	5.900	2,50	3.600	1,50	

a. Gemiddeld per jaar.

ven, nog sterker dan voorheen, de concurrentie met het buitenland. Voor het mkb zal het moeilijk worden het groeitempo uit 1987 te handhaven. Gegeven het exportpakket en de bestemming van de goederen (de ons omringende landen) lijkt het aannemelijk dat het mkb minder nadeel ondervindt van de daling van de dollar dan het grootbedrijf. De verwachting is dat in 1988 de exportontwikkeling bij het mkb achterblijft bij de totale uitvoer van goederen en diensten van ons land. Het achterblijven van de exportontwikkeling van het mkb kan voor een deel worden verklaard uit verschillen in de samenstelling van het exportpakket. Terwijl de export van chemische halffabrikaten aantrekt, producten die in hoge mate door het grootbedrijf worden voorgebracht, stagneert de export van typische mkb-producten, zoals textiel en metaalproducten.

Door de verwachte toenemende concurrentie op buitenlandse markten blijven de winstmarges op de export evenals in 1986 en 1987 onder druk staan. Daardoor wordt de kans reëel dat met name kleinere bedrijven zich van de exportmarkt terugtrekken. Voor deze bedrijven zijn de problemen op exportgebied ook bijzonder groot. Door de geringe bedrijfsomvang beschikken deze bedrijven meestal niet over iemand die zich speciaal met export kan bezighouden². Het kennisprobleem is in deze bedrijven door de beperkte tijd en ervaring groot, terwijl ook de resultaten in relatie tot de gedane inspanningen en risico's vaak beperkt zijn.

De afzet van *investeringsgoederen*, circa 15% van de totale afzet van het mkb, hangt samen met de investeringsactiviteiten van het bedrijfsleven en de overheid, alsmede met de nieuwbouw van woningen. De groei van deze afzetcategorie is voor 1988 geraamd op 0,5%, een groeipercen-tage dat sterk achterblijft bij dat wat in de afgelopen jaren kon worden genoteerd. Gezien de grote onzekerheid met betrekking tot de toekomstige afzetontwikkelingen en de grote vermogensverliezen die op financiële markten zijn geleden is deze verwachting met grote vraagtekens omgeven. Het is niet denkbeeldig dat veel ondernemers alsnog investeringsplannen uitstellen. De genoemde vermogensverliezen kunnen ook leiden tot een verminderde activiteit op de markt van vrije-sectorwoningen.

De effecten van een en ander laten zich evenwel nog moeilijk kwantificeren. Hiervan abstraherend dalen in 1988 de investeringen in wegvervoermiddelen en machines; daartegenover staat een beperkte stijging van de investeringen in gebouwen in overige vervoermiddelen. Omdat de invoerpenetratie verder doorgaat zijn de gevolgen voor de investeringsgoederenindustrie omvangrijker dan de daling van het investeringsgoederenvolume doet vermoeden. De investeringen in woningen dalen met bijna 1,5%. Alleen in de vrije sector neemt het aantal in aanbouw te nemen woningen nog enigszins toe. De gesubsidieerde verbetering van huurwoningen zal in 1988 niet verder geïntensiveerd

worden. De investeringen van de overheid handhaven zich dit jaar op het niveau van 1987.

De *intermediaire leveringen* vormen met een aandeel van ruim 35% de belangrijkste afzetcategorie voor het mkb. Het gaat hierbij om de levering van grondstoffen, halffabrikaten en diensten aan het Nederlandse bedrijfsleven die in het productieproces worden verbruikt. Door een toegenomen kostenbewustzijn zijn uitbestedings- en toeleveringsactiviteiten van groter belang geworden binnen het productieproces. Dat heeft geleid tot veranderende afhankelijkheidspatronen tussen grote en kleine bedrijven, waardoor het mkb steeds meer een complementaire rol is gaan vervullen ten opzichte van het grootbedrijf³. Voor de intermediaire afzet van het mkb wordt voor 1988 enige vertraging in de groei verwacht. Enerzijds hangt dit samen met de verminderde toename van de bedrijvigheid in de marktsector, anderzijds neemt ook op de markt voor intermediaire goederen de invoerpenetratie verder toe. Niet duidelijk is of dit een gevolg is van lagere prijzen in het buitenland of dat het samenhangt met het feit dat kleinere ondernemingen in ons land minder goed inspelen op technologische ontwikkelingen en wensen van de opdrachtgever. Uit recent onderzoek⁴ komt naar voren dat ondernemers van kleinere bedrijven in het algemeen weinig belangstelling hebben voor ontwikkelingen op de markt en bijgevolg weinig aandacht besteden aan een gerichte marktontwikkeling.

Indirect kunnen de val van de dollar en de beurskrach de ontwikkeling van de intermediaire leveringen in het midden- en kleinbedrijf beïnvloeden. Door lagere export en investeringen zal er een geringer beroep worden gedaan op toeleverende en dienstverlenende bedrijven. Zo leidt een vermindering van de export en de investeringen met 0,5% tot een daling van de afzet van intermediaire leveringen bij het mkb met 0,3%.

De beschreven ontwikkelingen leiden ertoe dat de toename van de afzet van het midden- en kleinbedrijf hooguit 1,5% zal bedragen en derhalve achterblijft bij de gemiddelde groei in de afgelopen periode, toen het accent van de afzetgroei van het midden- en kleinbedrijf bij de export en de investeringsgoederenafzet lag.

2. W.H.J. Verhoeven, *Het exportgedrag van het mkb*, EIM, 1985, blz. 39-50.

3. WRR, *Op maat van het mkb*, Rapport nr. 30, 's-Gravenhage, 1987, deel 1, blz. 27; deel 2, blz. 97.

4. H.J. Docter en J.G. Vianen, *Innovatiestrategieën van kleine industriële bedrijven*, EIM, 1987.

Sectorontwikkelingen

In 1988 lopen de afzetvolumeontwikkelingen in de sectoren van het mkb wat minder sterk uiteen dan in 1987. Zoals tabel 2 laat zien, is dit jaar de afzetgroei het minst bij de bouw- en bouwinstallatiebedrijven, de horeca en de auto-, tweewieler- en reparatiesector. Voor zover de recente internationale ontwikkelingen van invloed zijn op het mkb zijn deze vooral merkbaar bij de industrie en de groothandel.

Verwacht wordt dat de afzet van het midden- en kleinbedrijf in de industrie in 1988 met 2% zal toenemen. Deze groei blijft achter bij die in het grootbedrijf, voornamelijk door een minder gunstige exportontwikkeling bij het mkb. De groeivertraging in het industriële mkb komt geheel voor rekening van de voedings- en genotmiddelenindustrie waar de afzetstijging sterk terugloopt door de geringe exportgroei, terwijl ook bij de afzet van voedingsmiddelen in het binnenland een kleine groeivertraging optreedt. Alleen bij de afzet van dranken en tabak is er in tegenstelling tot het vorige jaar enige afzetgroei mogelijk. Voor het mkb in de metaalindustrie wordt voor 1988 een zelfde groei verwacht als in 1987. Hier verbetert de export, maar de afzet van machines op de binnenlandse markt loopt terug. Ook in de overige industriële sectoren stabiliseert de afzetgroei. Bij de export treedt er een groeiversnelling op, maar de afzet van consumptiegoederen zoals textiel, meubelen en huishoudelijke artikelen neemt wat minder snel toe dan in 1987.

De middelgrote en kleine *bouw- en bouwinstallatiebedrijven* zullen in 1988 slechts een geringe afzetgroei realiseren. Afnemende investeringen in woningen, een stabilisatie van de investeringen in overheidsgebouwen en grond-, water- en wegebouwkundige werken, alsmede de slechts beperkte groei van de investeringen in bedrijfsgebouwen zijn hiervoor de belangrijkste oorzaken. Het aantal in aanbouw te nemen woningen daalt in 1988 met 9.000, een daling die geheel voor rekening komt van de gesubsidieerde woningbouw. Het aantal te bouwen woningwoningen wordt verder verlaagd. Hiervoor in de plaats worden er toch meer woningen met een eenmalige bijdrage in aanbouw genomen. De vrije sector daarentegen zal evenals het vorige jaar een stijging te zien geven. Wel zij daarbij opgemerkt dat vrije-sectorwoningen nu veel soberder worden uitgevoerd dan een aantal jaren geleden. Terwijl in het recente verleden de vrije sector vrijwel alleen bestond uit woningen met stichtingskosten van ver boven de f 200.000, variëren de stichtingskosten op dit moment tussen f 100.000 en f 300.000.

De afzet van het mkb in de *groothandel* zal in 1988 met 2% toenemen. De buitenlandse afzet van deze sector blijft zich relatief gunstig ontwikkelen. Dat is niet het geval bij de binnenlandse afzet. Door de afzwakkende groei van bestedingen aan duurzame consumptiegoederen loopt het groeitempo van de consumptieve afzet terug. Nu in 1988 de stijging van de bedrijfsinvesteringen aanzienlijk minder is dan in voorgaande jaren, komt er voor de groothandel in investeringsgoederen een eind aan een periode van zeer hoge afzetgroei.

De omzet van het mkb in de *detailhandel* (exclusief btw) zal dit jaar 1,5% stijgen en uitkomen op f 52,2 mrd. Ruim f 21 mrd. wordt omgezet bij het mkb in de voedings- en genotmiddelen-detailhandel. Ten opzichte van 1987 neemt de nominale omzet in deze sector niet toe. Weliswaar stijgen dit jaar de totale bestedingen aan voedings- en genotmiddelen nog, maar verwacht wordt dat het marktaandeelverlies van het mkb in deze sector ongeveer even groot zal zijn als dit jaar, zodat het omzetvolume met 1% daalt. De omzetprijstijging zal 1% bedragen. Ook het mkb in de detailhandel in duurzame en overige consumptiegoederen

Tabel 2. Afzetvolumeontwikkeling in het midden- en kleinbedrijf in 1987 en 1988, mutaties ten opzichte van voorgaand jaar in procenten^a

	1987	1988
Industrie	2,5	2
Bouw- en bouwinstallatiebedrijven	2,75	0,5
Groothandel	3,5	2
Detailhandel	3	1,5
Horeca	0,75	0,5
Auto-, tweewieler- en reparatiesector	2	0,75
Vervoer	2	1,5
Verzekeringswezen, zakelijke en overige dienstverlening	2,75	1,75
Totaal midden- en kleinbedrijf	2,5	1,5

a. Afgerond op 0,25%.

verliest terrein aan het grootwinkelbedrijf. Bij de verwachte ontwikkeling van de consumptieve bestedingen aan duurzame en overige goederen neemt de omzet in deze sector met 2,75% toe tot ruim f 31 mrd. Verwacht wordt dat de omzetvolumestijging uitkomt op 2,5%. De prijsstijging bij deze bedrijven is dus zeer bescheiden.

De vooruitzichten voor het mkb in de *horeca* voor het jaar 1988 zijn niet zo gunstig. Verwacht wordt dat het afzetvolume in deze sector maar 0,5% zal toenemen. Ten gevolge van de verminderde groei van de reële beschikbare inkomens zullen de consumptieve bestedingen in deze sector minder sterk stijgen dan in 1987. Ook worden de horecabestedingen van Nederlanders tijdens hun vakanties in Nederland negatief beïnvloed door de verdere flinke groei van de toeristische bestedingen van Nederlanders in het buitenland. De zakelijke bestedingen in de horeca nemen in 1988 slechts beperkt toe. Evenals in 1987 wordt er ook voor dit jaar van uitgegaan dat de toeristische bestedingen van buitenlanders in Nederland opnieuw zullen stagneren.

Na een stijging van het afzetvolume van de midden- en kleinbedrijven in de *auto-, tweewieler- en reparatiesector* in 1987 met 2% neemt de groei dit jaar af tot ongeveer 0,75%. Het aantal verkochte nieuwe personenauto's voor particulier gebruik zal onder meer door de koopkrachtontwikkeling bij gezinnen dit jaar in beperkte mate afnemen. Niettemin blijven deze autoverkoop nog omvangrijk. Dalende investeringen in wegvervoermiddelen leiden tot een verminderde verkoop van nieuwe personenauto's voor zakelijk gebruik. De reparatie- en onderhoudswerkzaamheden blijven nog wel in lichte mate stijgen. De verkoop van autobrandstoffen zal ondanks de toename van het autopark een daling laten zien omdat het autopark een verjonging ondergaat, wat gepaard gaat met een zuiniger brandstofverbruik. De lichte groei in de *tweewielerbranche* zal zich dit jaar min of meer kunnen voortzetten.

Het afzetvolume van kleine en middelgrote bedrijven in de *vervoersector* zal in 1988 met 1,5% toenemen. De groei van de binnenlandse afzetcategorieën zwakt af, maar de exportstijging gaat onverminderd voort. Van deze laatste ontwikkeling profiteert het internationale goederenvervoer over weg en water. Gezien de verwachte leveranties aan het binnenlandse bedrijfsleven, zal het binnenlandse wegvervoer zich positief ontwikkelen. Voor de binnenlandse binnenvaart wordt, gelet op de ontwikkeling bij de bouwnijverheid, geen groei verwacht.

Bij het mkb in het *verzekeringswezen, de zakelijke en overige dienstverlening* moet rekening worden gehouden met een afzetgroeivertraging van 1%. Relatief gunstig ontwikkelt zich de zakelijke dienstverlening, waarbinnen de computerservicebedrijven een expansieve groei blijven

doormaken en voor de makelaardij bij de huidige rentestand nog een aanhoudend levendige markt voor bestaande koopwoningen wordt verwacht. Door de grote afhankelijkheid van de koopkrachtontwikkeling zullen consumentenverzorgende dienstensectoren in 1988 maar een beperkte groei doormaken.

Werkgelegenheid en arbeidsproductiviteit

Evenals in 1987 komt in 1988 de produktiestijging in het mkb hoger uit dan de afzetstijging. Dit kan grotendeels worden toegeschreven aan voorraadvorming, een betere bezettingsgraad en een efficiëntere benutting van het produktieapparaat. De produktiestijging in het mkb ligt boven die in de totale bedrijvensector. Deels wordt dat veroorzaakt door het negatieve produktieverloop in de energiesector, een sector waarin het mkb niet vertegenwoordigd is. De hogere produktiestijging in het mkb gaat niet gepaard met een grotere toename van de werkgelegenheid bij deze bedrijven omdat de arbeidsproductiviteit hier sneller stijgt. In 1988 neemt de werkgelegenheid in het mkb met circa 5.000 toe tot 1.719.000 arbeidsjaren. Dat komt neer op circa 12.000 nieuwe banen. Ruim drie kwart van deze werkgelegenheidstoename is geconcentreerd bij het mkb in het verzekeringswezen, de zakelijke en overige dienstverlening.

De arbeidsproductiviteitsontwikkeling loopt in vrijwel alle mkb-sectoren in 1988 terug. De verminderde produktiegroei en veranderingen in de reële loonvoet per sector zijn hiervan de belangrijkste oorzaken. Onderzoek⁵ heeft uitgewezen dat in de meeste mkb-sectoren de elasticiteit tussen produktie en werkgelegenheid ligt tussen 0,5 en 0,9. Binnen sectoren worden schaalvoordelen niet altijd teruggevonden, omdat de voor deze analyse gebruikte grootteklasse-indeling gepaard gaat met sterk verschillende bedrijfstypen. Dit zien we bij voorbeeld duidelijk terug in de vervoerssector, waar in het grootbedrijf de luchtvaartbedrijven een dominante positie innemen, in het middenbedrijf het wegvervoer overheersend is en in het kleinbedrijf de taxi- en binnenvaartbedrijven op de voorgrond treden.

De elasticiteit tussen de reële loonkostenontwikkeling en de werkgelegenheid ligt in het algemeen tussen -0,4 en -0,9. In het kleinbedrijf ligt de gemiddelde waarde op -0,5, bij het midden- en het grootbedrijf op -0,8. De verschillen tussen het klein- en het middenbedrijf zijn dus aanmerkelijk groter dan die tussen het midden- en het grootbedrijf. Dit betekent dat er in het kleine bedrijf minder grote fluctua-

ties optreden bij veranderingen in de reële loonvoet dan bij grotere bedrijven. De verklaring ligt in het feit dat bij het kleinbedrijf 45% van het arbeidsvolume bestaat uit zelfstandigen en meewerkende gezinsleden, personen die niet in loondienst zijn. In het midden- en het grootbedrijf komt deze categorie nauwelijks voor. Daarnaast hebben kleinere bedrijven veelal reeds een minimale bezetting. Om bepaalde activiteiten te verrichten is nu eenmaal een zekere minimale bezetting nodig.

Winstgevendheid

Aan de daling van de kostprijs per eenheid produkt in 1986 en 1987, die het gevolg was van prijsdalingen bij grondstoffen, halffabrikaten en energie, terwijl door de teruglopende marktrente ook de kapitaalkosten verminderden, komt in 1988 een einde. Voor dit jaar wordt een stijging verwacht van 1,25% (zie tabel 3). Nu op de wereldgoederenmarkt de prijzen aantrekken, stijgen de grondstofprijzen, en bijgevolg ook die van halffabrikaten. Hierbij is nog geen rekening gehouden met de recente koersdaling van de dollar die de laatste tijd is opgetreden. De gevolgen daarvan, zo leren ervaringen uit het verleden, werken met een zekere vertraging door. Per eenheid produkt stijgen ook de kosten voor energie, loon en overige kosten. Alleen kapitaalkosten kunnen in lichte mate dalen.

Evenals in de voorgaande jaren blijven de loonkosten ook in 1988 een opwaartse druk op de kostprijs uitoefenen. In het mkb neemt de loonsom per werknemer dit jaar met bijna 2,5% toe, een zelfde stijging als in 1987. De contractlonen stijgen met ruim 1%. De onlangs afgesloten cao voor de kleinmetaal wijst in deze richting. Ook de sociale lasten te betalen door werkgevers nemen dit jaar per saldo toe, met name door hogere premies voor de AWF en VUT-fondsen. De incidentele looncomponent stijgt met 1%. Deze component hangt samen met veranderingen in de personeelsopbouw, het promotiebeleid, het minimumloon en het vorstverlet. De loonvoetstijging in het mkb komt daarmee hoger uit dan in hele marktsector. Oorzaak hiervoor is de sterke stijging van de loonsom per werknemer in het mkb in de bouwnijverheid. Dat is een gevolg van het in 1987 opgetreden vorstverlet, ervan uitgaande dat er dit jaar minder vorstverletdagen zullen zijn dan vorig jaar.

Gegeven de concurrentieverhoudingen op binnen- en buitenlandse markten lijkt slechts een afzetprijsstijging mogelijk van 1%, wat tot gevolg heeft dat de winstmarge in het mkb in 1988 niet toeneemt. De detailhandel en de auto-, tweewieler- en reparatiesector kunnen op de binnenlandse markt nog enige margestijging realiseren. In de bouwnijverheid en de vervoerssector daarentegen verkrappen de marges. Het exporterende mkb kan, bij de gegeven prijsconcurrentie op de buitenlandse markten, niet aan margeverlies ontkomen. Geen stijging van de winstmarge per eenheid produkt en een beperkte afzetvolumestijging, dat zijn vanzelfsprekend geen goede ingrediënten voor een gunstige winstontwikkeling in het mkb. Dit jaar stijgt de winst uit onderneming dan ook hooguit met 2%.

Voor zelfstandigen vormt de winst uit onderneming met een aandeel van 82% de belangrijkste bron van inkomen; andere bestanddelen zijn loon, rente en uitkeringen. Na aftrek van belastingen, premies volksverzekeringen, persoonlijke verplichtingen en buitengewone lasten resteerde er in 1987 een beschikbaar inkomen van f 42.400. In 1988 neemt het beschikbare inkomen van zelfstandigen in het mkb met ruim 2% toe, waardoor de koopkracht met 1,5%

Tabel 3. Kostprijverloop en opbouw afzetprijs in het midden- en kleinbedrijf, mutaties in procenten per jaar

	Kostprijverloop per eenheid bruto produkt ^a		Opbouw afzetprijs	
	1987	1988	1987	1988
Kostprijs waarvan:	-1	1,25	-1	1,25
- grondstoffen en halffabrikaten	2,5	1,5	-0,75	0,5
- energie	-4,75	2,25	-0,25	0
- loonkosten	0,75	1	0,25	0,25
- kapitaalkosten	-5	-1	-0,25	0
- overige kosten	-0,25	1	0	0,25
Winstmarge	0,5	0		
Afzetprijs	-0,5	1	-0,5	1

a. Afgerond op 0,25% per jaar.

5. J.S. de Vries, *Arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid in het mkb*, EIM, 1987.

stijgt. Hierbij zijn de verschillen per sector niet zo groot. Alleen in de auto-, tweewieler- en reparatiesector ligt de ontwikkeling van de koopkracht van zelfstandigen met 3,5% duidelijk boven het gemiddelde, terwijl in de bouwrijverheid de koopkracht enigszins zal afnemen (-0,5%). De ten opzichte van voorgaande jaren relatief geringe verbetering van de koopkracht van zelfstandigen wordt in sterke mate bepaald door de geringe stijging van de winst uit onderneming die voor 1988 wordt voorzien. Dit jaar vindt er vrijwel geen lastenverzwaring plaats. Wel werkt het vervallen van de negatieve aanslag in de WIR in 1988 nog door. Per zelfstandige betekent dat een inkomensderving van f 265.

Besluit

In het voorafgaande hebben we een overzicht gegeven van de verwachte ontwikkeling in het midden- en kleinbedrijf in 1988. Daarbij komt naar voren dat zowel de productiegroei als de toename van de werkgelegenheid bij dit deel van het bedrijfsleven afzwakt, een ontwikkeling die — voortsnog in beperkte mate — versterkt kan worden door de recente perikelen op de effectenbeurs en de lage koers van de dollar. Als er dan niettemin hooggespannen verwachtingen bestaan omtrent de bijdrage die het mkb kan leveren aan de economische groei in ons land en aan de oplossing van het werkloosheidsprobleem, is beleidsmatige aandacht voor het mkb onontbeerlijk. In december jl. heeft het kabinet in de nota *Ruim baan voor ondernemen*⁶ zijn visie op het voor het mkb te voeren beleid gegeven. Dat vinden wij een positieve ontwikkeling. Toch willen we enige kanttekeningen plaatsen bij de beleidsmaatregelen die de nota in het vooruitzicht stelt.

Uitgangspunt bij het mkb-beleid is dat gezonde macro-economische verhoudingen noodzakelijk zijn voor een goed functionerend bedrijfsleven. Daarvoor schept het algemene sociaal-economische beleid de primaire voorwaarden. In aanvulling daarop wordt een voorwaarden-scheppend mkb-beleid gevoerd ter stimulering van 'het ondernemen' in het mkb, waarbij de bijdrage aan economische groei en werkgelegenheid een belangrijke doelstelling van het beleid vormt. De belangrijkste elementen van dit mkb-beleid zijn het integratiebeleid en het functionele beleid. Het integratiebeleid beoogt specifieke eigenschappen van het mkb voldoende te laten doorklinken in die delen van het overheidsbeleid die in sterke mate het omgevingsklimaat voor het mkb beïnvloeden.

In dit kader vinden we dat onvoldoende rekening gehouden wordt met het arbeidsintensieve productieproces in het mkb. In dit deel van het bedrijfsleven speelt de arbeidskostenontwikkeling een grote rol. Enerzijds gaat het dan om de loonontwikkeling, anderzijds om de door de werkgevers te betalen premies voor de sociale verzekeringen. Met betrekking tot de loonontwikkeling wordt gepleit voor loonmatiging, loondifferentiatie en een relatieve verlaging van het minimumloon. Het doorvoeren van loondifferentiatie naar sectoren zal geen eenvoudige zaak blijken. Een omvangrijke relatieve verlaging van het minimumloon zal gepaard gaan met grote maatschappelijke problemen. Ook vinden we geen voorstellen om de verschillen in sociale-lastendruk tussen mkb en grootbedrijf weg te nemen. Deze verschillen zijn een gevolg van de diverse premiegrenzen in de sociale verzekering in combinatie met de gemiddeld lagere lonen in het mkb.

In de fiscale sfeer speelt het probleem dat ondernemingen die rechtspersoonlijkheid bezitten over de gevormde winst vennootschapsbelasting verschuldigd zijn, terwijl de zelfstandige inkomstenbelasting verschuldigd is over de in zijn onderneming gevormde winst. In het eerste geval is er sprake van een vast marginaal tarief, in het laatste geval

is het progressieve tarief van de inkomstenbelasting van toepassing. Door deze ongelijke fiscale behandeling is het voor een groot aantal zelfstandigen moeilijker om uit de gevormde winst vermogen terug te sluisen naar de onderneming. Dit probleem wordt in de nota wel gesignaleerd, maar er worden geen oplossingen voor aangedragen.

Met betrekking tot de voorstellen 'Oort' wordt opgemerkt dat deze rekening houden met de specifieke functies van het winstinkomen. Of dat in voldoende mate het geval is, valt te betwijfelen. Weliswaar biedt de pensioenreserve, die in de plaats komt van de fiscale oudedagsreserve, in een aantal gevallen enig soelaas voor de financieringsproblemen binnen de onderneming, maar daarmee zijn niet alle problemen opgelost.

Het is ook jammer dat het kabinet niet de mogelijkheid aangrijpt om het probleem van de informele arbeid aan te pakken door overheveling van bepaalde arbeidsintensieve diensten van het algemene naar het verlaagde btw-tarief. Voorgesteld wordt via een brede aanpak de informele economie te bestrijden. Belangrijke elementen daarin zijn opnieuw loondifferentiatie en verlaging van het minimumloon. Daarnaast wordt gedacht aan verkleining van de wig (het verschil tussen arbeidskosten en netto loon) en een krachtige fraudebestrijding. Het zal niet eenvoudig zijn hiermee het omvangrijke zwarte circuit daadwerkelijk in te dammen.

Het functionele beleid probeert tegemoet te komen aan problemen die voortvloeien uit de beperkte omvang die een onderneming binnen het midden- en kleinbedrijf nu eenmaal heeft⁷. Het richt zich in sterke mate op de kennisbevoegdheid en de financiering. Het financiële beleid is erop gericht kleine ondernemingen in staat te stellen voldoende eigen en vreemd vermogen aan te trekken, gelet op het feit dat zij nauwelijks toegang hebben tot de kapitaalmarkt. In plaats van de in 1985 in werking getreden Kredietregeling MKB komt er een nieuwe, eenvoudiger regeling, die het karakter van een borgstelling draagt en specifieke faciliteiten kent voor startende ondernemingen. De banken zijn geheel met de uitvoering ervan belast. Een dergelijke regeling heeft een gunstig effect op de investeringsactiviteit in het midden- en kleinbedrijf en er zijn relatief weinig overheidsmiddelen mee gemoeid. De verwachting is echter dat de macro-economische effecten van de regeling, in termen van extra economische groei en werkgelegenheid, zeer bescheiden zullen zijn⁸.

Huib Peeters
Wim Verhoeven
Joop Vianen

6. *Ruim baan voor ondernemen*, Tweede Kamer, vergaderjaar 1987/1988, 20 324, nrs. 1-2.

7. Het EIM heeft in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken een voorstudie verricht naar sterke en zwakke punten van het mkb. Hieruit kwam naar voren dat het gebrek aan kennis en informatie de zwakste punten van de kleine en middelgrote bedrijven zijn. Zie R.M. Braaksma, H.J. Gianotten en W.H.J. Verhoeven, *Mkb in de markt, een sterkte/zwakteanalyse van de productiestructuur*, EIM, november 1987.

8. A.C.P. de Koning, *De effecten van de KMKB op het mkb*, EIM, november 1987.